

EGY SZEMÉLYRE SZABOTT BIRODALOM URALKODÓJA – FERENC JÓZSEF¹

A dualizmus időszaka iránt érdeklődők, illetve a korszakot kutató történészek számára a 2016-os és a 2017-es év is fontos évfordulót jelent. Utóbbi a 150 évvel ezelőtt megkötött kiegyezés kapcsán, míg 2016-ban I. Ferenc József osztrák császár, magyar király (1830. augusztus 18.–1916. november 21.) halálának centenáriuma emlékeztünk, aki 68 évnyi uralkodás után hunyt el schönbrunni kastélyában. Neve szinte mindenki számára egybeforrott az Osztrák–Magyar Monarchiának nevezett államalakulattal és a „boldog békeidőkkel”, mely évtizedek egyben a történelmi Magyarország utolsó gazdasági–társadalmi–kulturális virágkorát hozták. A jubileum apropóján Ausztriában számos megemlékezés, kiállítás, publicisztika és több életrajzi kötet is napvilágot látott.² Bár Magyarországon sem merült feledésbe Ferenc József halálának centenáriuma – kapott teret a médiában, több konferencia is szerveződött Ferenc József személye és uralkodása köré³ –, kisebb köz- és tudományos érdeklődés övezte,

¹ Jelen tanulmány a VERITAS Történetkutató Intézet, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézete által szervezett, „Trónbitórlóból” alkotmányos király című, 2016. december 13-i konferencián *Az alkotmányos király a napi politikában* címmel elhangzott előadásom újragondolt, kiegészített, és jegyzetekkel ellátott változata.

² Az évforduló kapcsán megjelent monográfiák a teljesség igénye nélkül: SCHMETTERER, Christoph: *Kaiser Franz Joseph I.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2016. – WINKELHOFER, Martina: *Der Alltag des Kaisers. Franz Joseph und sein Hof.* Innsbruck–Wien, Haymon, 2015. (A továbbiakban: WINKELHOFER, 2015.) – UNTERREINER, Katrin: *Franz Joseph. Eine Lebensgeschichte in 100 Objekten.* Wien, Amalthea, 2016. – VOCELKA, Michaela–VOCELKA, Karl: *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn 1830–1916. Eine Biographie.* München, C. H. Beck, 2015. Karl Vocelka volt az egyik tudományos vezetője a Ferenc József életét négy rangos helyszínen (Schloß Schönbrunn, Hofmobiliendepot, Kaiserliche Wagenburg, Schloß Niederweiden) bemutató, nagyszabású időszaki kiállításnak is, amely természetesen magyar történelmi vonatkozásokat is szép számmal vevett fel. (A kiállítás online-felülete még elérhető: <http://www.franzjoseph2016.at/> 2017. október 26.). A kiállításához egy monumentális, tanulmánykötettel egybefűzött katalógust is kiadtak a szervezők: *Franz Joseph 1830–1916. Zum 100. Todestag des Kaisers.* Hrsg. VOCELKA, Karl–MUTSCHLECHNER, Martin. Wien, Brandstätter, 2016. – Figyelemre méltó, informatív kiállítást szervezett az Österreichisches Nationalbibliothek is, melynek katalógusa: *Der ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916.* Hrsg. PETSCHAR, Hans. Wien, Amalthea, 2016.

³ Például az MTA BTK TTI és a Károli Gáspár Református Egyetem 2015. december 2-án *A véreskezű kamasztól Ferencjósáig: Ferenc József és a magyarok* címmel rendezett konferenciát, melynek anyaga hamarosan nyomtatásban is meg fog jelenni. A bécsi Collegium Hungaricum 2016.

mint Ausztriában; az 1956-os forradalom 60. évfordulója lényegesen nagyobb figyelmet kapott. Mindezt egyértelműen mutatja, hogy új hazai monográfia nem született a trónon 49 évig ülő utolsó előtti magyar királyról, mindössze Gerő András korábban már több kiadást megélt *Ferenc József, a magyarok királya* című kötete jelent meg ismét, új címmel és csekély mértékben átdolgozva.⁴

Mind magyar, mind osztrák részről megállapítható ugyanakkor, hogy az évforduló kapcsán Ferenc Józsefre fókuszáló, igazán mélyre ható új kutatásokra nem került sor. Ennek következtében, bár egyes rendezvények kapcsán történt kooperáció a magyar és az osztrák történészek között, ez a megvalósult mértékűnél sokkal szorosabb is lehetett volna, például közös kutatási projekt esetén. Felvetődik azonban a kérdés: Ferenc József kapcsán érdemes-e egyáltalán új kutatásokba vágni? Az elmúlt száz év alatt számos német és angol nyelvű életrajz született személyéről, magyarul viszont mindössze kettő olvasható.⁵ A tapasztalatok azt mutatják, hogy új forráscsoportok bevonásával egy-egy kutatási téma, ha nem is kerül gyökeresen más megvilágításba, lényegesen árnyalható. Nincs ez másként Ferenc József esetében sem, különösen ami a Magyarországra fókuszáló vizsgálatokat illeti. Rövid írásomban ennek mindössze részleges alátámasztására tehetek kísérletet, bízva abban, hogy a csupán felvillantott szempontok további kutatásokhoz adhatnak kiindulópontot. Le kell szögezzem, hogy konkrétan Ferenc Józseffel kapcsolatos primer kutatást nem folytattam. Aki azonban a dualizmus korszakát, különösen annak politikátörténetét vizsgálja, a kutatásainak egy pontján – előbb vagy utóbb, de egészen biztosan – bele fog botlani Ferenc Józsefbe, hiszen a dualista birodalomban az uralkodó döntése, de legalábbis a véleménye szinte minden fontos kérdésben megkerülhetetlen volt. Fentiek következtében a tanulmányban felhozott konkrét példák egy jelentős része Széll Kálmán miniszterelnökségével (1899–1903) kapcsolatos kutatási élményeimből táplálkozik, így inkább a korszak második felére, az idős Ferenc Józsefre vonatkozik.

szeptember 26–28. között szervezett német nyelvű konferenciát *Franz Joseph (nicht nur) aus ungarischer Sicht* címmel. A Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság és a Habsburg Történeti Intézet *A régi világ utolsó uralkodója. Ferenc József emlékezete* című nemzetközi rendezvényére a Várkert Bazárban került sor 2016. november 28-án.

⁴ GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2016.

⁵ SOMOGYI Éva: *Ferenc József*. Budapest, Gondolat, 1989. (A továbbiakban SOMOGYI, 1989), illetve GERŐ András már említett munkája: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, Novotrade, 1988.

ABSZOLÚT ÚR ALKOTMÁNYOS JOGKÖRREL

Ferenc József egész életében úgy gondolta, hogy Isten kegyelméből uralkodik, a Teremtő bízta meg őt azzal a feladattal, hogy az uralma alatt álló népeket kormányozza, ő pedig ezért csakis az Úrnak felelős. Aki ez ellen lázad, Isten akarata ellen lázad. Számára tehát az abszolutisztikus kormányzási forma volt a „testhezálló”, és 1851-től, amikor – saját szavaival élve – sutba dobta az 1849-es olmtüzi alkotmányt, így irányította egész birodalmát.⁶ A külpolitikai és katonai kudarcok, a folyamatos belső – nemcsak magyarországi, hanem az egész birodalomra jellemző – elégedetlenség és az állandóan ürességtől kongó államkassza azonban végül eljuttatta föléihez a változó idők szavait, miszerint hatalmában, felelősségében osztoznia kell, továbbá valamilyen *modus vivendire* kell jutnia az alávetett, állandóan robbanással fenyegető Magyarországgal. Utóbbi „tartományát” ugyan az 1860-as októberi diplomával⁷ és az 1861-es februári pátenssel sem tudta lecsendesíteni, birodalma többi részében 1861-től kezdve parlamentáris viszonyok között uralkodott.

A Magyarországgal való megegyezés folyamata 1864 végétől gyorsult fel, az első komoly lépést Ferenc József tette meg, aki 1864 karácsonyán titokban Deák Ferenchez küldte puhatolózni bizalmasát, Augusz Antal bárót. Az országgyűlés 1865-től újra ülésezett, Andrássy Gyula 1867. februári miniszterelnöki kinevezésével pedig újra felelős kormány működött Magyarországon. Az országgyűlés 1867 tavaszán megalkotta és elfogadta a kiegyezési törvényt, majd Ferenc Józsefet június 8-án magyar királlyá koronázták, aki szentesítette az 1867. évi XII. törvénycikket, illetve az 1848-as áprilisi törvények módosításait. Ezután 1867 decemberében az ausztriai törvényhozás, a *Reichsrat* is elfogadta a maga kiegyezési törvényét – ott delegációs törvénynek (*Delegationsgesetz*) nevezték. Ezzel a korábbi, centralizált módon irányított Habsburg Birodalom egy kétpólusú, duális állammá vált, két – legalábbis elvben – szuverén ország, Magyarország és Ausztria szövetségévé, realuniójává.⁸

⁶ „Nagy lépést tettünk előre, sutba dobtuk az alkotmányt, Ausztriának ezentúl csak egy ura van. Most még szorgalmasabban kell dolgoznom” – írta Ferenc József édesanyjának 1851. augusztus 26-án. Idézi: SOMOGYI, 1989. 47. (Az alkotmány formális felfüggesztésére 1851. december 31-én került sor.)

⁷ Szintén édesanyjának írta az októberi diplomáról: „Valami parlamentáris életet fogunk kapni, de a hatalom az én kezemben marad, és az egész jól fog illeni az osztrák viszonyokhoz.” Idézi: SOMOGYI, 1989. 119.

⁸ A neoabszolutizmus korszakáról, a kiegyezéshez vezető útról és a kompromisszum tartalmáról számtalan kötet látott napvilágot. A gondolatmenet Katus László monográfiáját követi: KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. 3. kiadás. Pécs, Kronosz, 2012. 276–319. (A továbbiakban KATUS, 2012.)

Az újjászervezett államalakulatot Ferenc József rendelkezése nyomán 1868-tól Osztrák–Magyar Monarchiának nevezték. Két főváros, két törvényhozással és két kormánnyal, amelyek a közös ügyeket leszámítva minden más tekintetben egymástól függetlenül működtek. A két államot a közös kül- és hadügyi politika, illetve a kizárólag ezekhez szükséges pénzügyek kapcsolták össze, ezeket közös miniszterek, illetve a két törvényhozás által kiküldött 60-60 tagú *delegációk* útján intézték. Magyarország a közös ügyekhez szükséges összegeknek a korszak kezdetén 30%-át, 1907-től már 36,4%-át viselte – ezért is mondták az osztrákok kritikusan, hogy a magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét.⁹

Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetséget is kötött, vámuniót alkotott, egyetlen jegybank működött, közös volt a pénz- és mértékrendszer, szabadon mozgott a tőke és a munkaerő. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarország számára ez a gazdasági közösség egyáltalán nem valamiféle „félgyarmati” létet jelentett, éppen ellenkezőleg, inkább pozitívumokkal járt.¹⁰

Két főváros, két törvényhozás, két (ha kollektíven a közös minisztereket is számításba vesszük akkor három) kormány – de csak egy uralkodó. Ferenc Józsefet ugyanis nem lehetett a kvóta arányában felosztani, egy személyben volt osztrák császár és magyar király. Ez pedig véleményem szerint a közös ügyeknél és a gazdasági közösségnél is erősebb kapcsolatot jelentett Ausztria és Magyarország között, a „feloszthatatlan és szétválaszthatatlan” (*indivisibiliter ac inseparabiliter*) passzus igazából a közös uralkodóban öltött testet, és Ferenc József választott uralkodói jelmondata, az „egyesült erőkkkel” (*viribus unitis*) is önmagáért beszél.

Az általánosan elfogadott vélekedés szerint Ferenc József – többek között – azért is egyezett bele a kiegyezésbe és a dualizmus adott formájába, mert kiterjedt felségjogainak köszönhetően a közös kül- és hadügyekben megőrizhette abszolútnak tekinthető hatalmát, de ezen túlmenően Ausztriában és Magyarországon is valójá-

⁹ Érdekes, hogy a világháborúk utáni osztrák történetírás a kiegyezést legalább olyan negatívan értékelt, mint például a magyar 48-as függetlenségek, csak éppen ellentétes előjellel, mondván az a magyarok győzelmét jelentette. Joseph Redlich, Viktor Bibl, Hugo Hantsch és mások véleményét magyarul összefoglalja: HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, Gondolat, 1975. 292–293. A magyar részesedés emelkedése a kvótában természetesen azt tükrözi, hogy a dualizmus évtizedei alatt gyorsabb ütemben növekedett Magyarország gazdasága (és ezáltal adóbevételei), mint az osztrák tartományoké. Ld. KATUS, 2012. 306.

¹⁰ „[...] a vámközösség hazánk közgazdasági emelkedését nemcsak meg nem gátolta, sőt ellenkezőleg, annak egy hatalmas faktorát képezte” – állapította meg a magyar képviselőház kereskedelemügyi bizottsága 1878-ban. Idézi: KATUS László: *A Monarchia közös piaca. Magyar Tudomány*, 1989/10–11. 808–820. 809.

ban övé maradt a legfőbb politikai hatalom.¹¹ A közös miniszterek kinevezésekor és felmentésekor szabadon dönthetett. Bár a közös miniszterek elméletileg felelősek voltak a delegációknak, a gyakorlatban ez nem igazán valósult meg, a kül- és katonapolitikát lényegében az uralkodó irányította.¹² A magyar kiegyezési törvény is fenntartotta a királynak a haderő „egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére” vonatkozó legfőbb hadúri jogait.¹³ Megállapítható tehát, miszerint „[...] a nagyhatalmi politika eszközeit Ferenc József ténylegesen továbbra is saját belátása szerint intézhette, [azonban] a két miniszterelnöknek is felelősséget kellett vállalni a közös politikáért saját parlamentjük előtt. Ez a gyakorlatban mindkét miniszterelnöknek vétőjogot biztosított, de a döntéshozatali mechanizmus sokkal inkább a kompromisszumokra épült, mintsem hogy ezzel a tételes meg sem fogalmazott, de a törvények logikájából következő jogukkal bármelyik kormányfő a nyilvánosság előtt élt volna.”¹⁴

A közös ügyeken túlmenően Ferenc Józsefnek Magyarországon és Ausztriában is nagyon erős hatalmi jogosítványai voltak, sőt utóbbit az 1867. decemberi alkotmány 14. §-a (*Notverordnungsgesetz*) alapján akár rendeleti úton is kormányozhatta, míg Magyarországon ezt elvben nem tehetette meg. Ferenc József *de jure* csak 1867. június 8-án vált magyar uralkodóvá, amikor a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban Simor János esztergomi érsek és Andrássy Gyula miniszterelnök (nádorhelyettesi funkcióban) a fejére helyezték Szent István koronáját. Liszt Ferenc erre a szertartásra komponálta *Koronázási miséjét*. A koronázási esküben Ferenc József hitet tett a magyar alkotmány megtartása mellett, és ehhez uralkodása alatt ragasz-

¹¹ A. J. P. Taylor szerint a Monarchia egy olyan birodalom volt, ahol „[...] az uralkodó valóban lemondott a belügyek közvetlen ellenőrzéséről, de ahol még mindig ő gyakorolta a legfelsőbb hatalmat”. TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809–1919*. Budapest, Scholar, 1998. 164. – Pölöskei Ferenc szerint az uralkodó „a közös ügyekben kizárólagos hatalommal rendelkezett”, illetve „az uralkodói felségjogok széles körű, kiterjedt rendszere szinte egyedülállónak tekinthető a korabeli polgári államok sorában.” PÖLÖSKEI Ferenc: *Deák Ferenc utolsó évei*. Budapest, Éghajlat, 2004. 49.

¹² SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1996. 58–62. (A továbbiakban: SOMOGYI, 1996.)

¹³ 1867. évi XII. tc. 11.§. A haderőhöz szükséges pénzt és újoncokat azonban mindkét törvényhozással meg kellett szavaztatni, ez pedig az ellenzéki pártok obstrukciója miatt – különösen a századfordulótól – nem ment könnyen. Leegyszerűsítve úgy foglalhatjuk össze, miszerint ahhoz, hogy a hadsereget felállítsák, kellett a két országgyűlés, de magával a már kiállított haderővel az uralkodó tulajdonképpen szabadon rendelkezhetett.

¹⁴ Ifj. BERTÉNYI Iván: Liberális bankár vagy konzervatív politikus? Széll Kálmán politikusi arcképe korának eszméiramlatai között. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Uő. Budapest, MCC–SZKA, 2015. 16.

kodott is, a parlamentnek felelős kormányok útján gyakorolta végrehajtó hatalmát, és döntéseit a miniszterelnököknek vagy egy miniszternek is ellenjegyeznie kellett.¹⁵

Mindezt azonban megkönnyítették számára igen kiterjedt felségjogai,¹⁶ ugyanis az 1848-as áprilisi törvényekben rögzített helyzethez képest a kiegyezés után a király pozíciója az országgyűléssel és a kormánnyal szemben is megerősödött. Az 1867. évi X. tc. lehetővé tette számára, hogy akkor is feloszlassa a törvényhozást, ha az még nem fogadta el a következő évi költségvetést, de az új országgyűlésnek még elég ideje lesz azt letárgyalni.¹⁷ A józan belátáson kívül semmi sem kötelezte arra az uralkodót, hogy a többségi elv figyelembevételével, a választásokon győztes pártból nevezzen ki miniszterelnököt, sőt a kormányváltások általában a választásoktól függetlenül történtek. Ebben persze szerepet játszott, hogy a korszakban az 1905. és 1906. évit leszámítva lényegében mindig ugyanolyan, a királynak kedvező (a dualizmus adott formáját elfogadó) politikai programot valló párt nyerte a választásokat. Az 1848-as szabályozáshoz képest az 1867. évi VIII. tc. értelmében nemcsak a miniszterelnököt, hanem az egyes minisztereket is ő nevezte ki.¹⁸ Amennyiben Ferenc József elégedetlen volt a kabinettel vagy annak valamelyik tagjával, ő maga akkor sem szólította fel lemondásra a minisztereket, hanem miután éreztette bizalmának meg-

¹⁵ Erre azért is volt szükség, mert az uralkodó személye szentnek és sérthetetlennek számított, politikai döntéseitől őt magát nem lehetett felelősségre vonni.

¹⁶ Összefoglaló jelleggel ld.: KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest, Pannonica, 2005. 16–18. (A továbbiakban: KOZÁRI, 2005.) – KATUS, 2012. 306–307. – A királyi felségjogok sokoldalú és minden tekintetben alapos elemzésére és más európai monarchiákkal való összevetésére ld.: SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után*. Budapest, Atlantisz, 2011. 199–243. (A továbbiakban: SZENTE, 2011.) Mint ahogy arra Sente felhívja a figyelmet, Ferenc Józsefhez hasonló jogkörökkel *formálisan* a nyugat-európai parlamentáris monarchiák uralkodói is rendelkeztek, ezért nem az a legfontosabb kérdés, hogy a törvények milyen jogositványokat biztosítottak a magyar király számára, hanem az, hogy Ferenc József képes volt-e jogköreivel élni a gyakorlatban is, illetve milyen sűrűn és mely célok elérése érdekében használta azokat. (Uo. 232–233.)

¹⁷ Sokat elárul a parlament és a királyi közti erőviszonyról, hogy Ferenc József sosem látogatta az üléseket, ha személyesen nyitotta meg vagy rekesztette be az országgyűlést, akkor a honatyák mentek a budai palotába, ami a gyakorlatban inkább hasonlított hódoló küldöttséghez. A függetlenségi ellenzék persze rendre kikelt ez ellen, de eredménytelenül. Lásd például az ezzel kapcsolatos vitát mindjárt az 1869-es országgyűlés legelső ülésén: *Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I. kötet. Szerk. GREGUSS Ágost. Pest, 1869. 4–7.

¹⁸ Ezek az ún. legfelsőbb kéziratok minden alkalommal a Ferenc József-re jellemző lakonikus tömörséggel készültek. „Kedves Lukács! Önt magyar királyi miniszterelnökkömmé ezennel kinevezem és a kormány összetételére vonatkozó javaslatait elvárom.” – áll a Lukács Lászlót 1912. április 22-én megbízó legfelsőbb kéziratban. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), K 618 Lukács László miniszterelnök, 1. tétel, személyi ügyek 1860–1913.

rendülését, nekik az íratlan szabály értelmében kötelességük volt felajánlani lemondásukat.¹⁹

Az 1867. március 17-i, Ferenc József elnökletével tartott minisztertanácson fogadták el azon ügyek 24 pontból álló listáját, amelyek „végelhatározás végett Ő Felségéhez terjesztendők”. Az uralkodó legfelsőbb jóváhagyását igénylő ügyek listáját a Bánffy-kormány szabályozta újra 1897-ben, igazán lényeges változtatások azonban nem történtek.²⁰ Az látható belőle, hogy Ferenc József nemcsak a fontosabb, hanem sok, a legfelső vezetői szinten valójában jelentéktelen ügyben (például a kanonokok kinevezése, nyug- és kegydíjak, fizetésemelések, tízezer forintot meghaladó állami beruházások jóváhagyása, vagy alapítványi helyek adományozása a Teréziánumban) is magának tartotta fenn a végső döntés jogát.

A király jelentős szerepet játszott a törvényalkotási folyamatban is. Az országgyűlés mindkét háza által elfogadott törvényeket ő szentesítette, amit elvben meg is tagadhatott, ezt Ferenc József azonban sosem tette meg. Hozzá kell azonban tenni, hogy a korszakban a törvények döntő többségét a kormány kezdeményezte, az uralkodó pedig a sokat emlegetett *előszentesítési jogával*²¹ élve megtehetette, hogy a számára nem tetsző javaslatokat eleve nem engedte az országgyűlés elé terjeszteni. Bár igaz, hogy Ferenc József ezzel a jogával sem élt sűrűn, mindazonáltal „[...] e jogosítványnak pusztán létezése okán is erőteljes hatása lehetett a kormány politikájára, amelynek nem volt érdemes konfliktust vállalni az uralkodóval olyan ügyek miatt, amelyeket [...] úgysem tudott keresztülvinni. [...] Így az egymást követő kormányok mindig igyekeztek eleve olyan döntési alternatívákkal előjönni, amelyek összhangban állnak Ferenc József és környezetének álláspontjával.”²² Mindebből következik,

¹⁹ Az 1894. május–júniusi kormányválság során Ferenc József egyértelműen kifejezett óhaja volt, hogy Csáky Albin távozzon a kabinetből. Ennek ellenére a Csákyt felmentő kézirat így szól: „Kedves Gróf Csáky! Magyar minisztériumom lemondása és saját kérelme folytán Önt vallás- és közoktatásügyi magyar miniszteri állásától fāradhatatlan buzgalommal tett szolgálatainak elismerése mellett, ezennel felmentem.” Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban ÖStA HHStA), Sonderbestände, Familienarchiv Csaky, Familie, 19. und 20. Jahrhundert, Albin Graf Csaky, Karton 248/6. Schriften über die Tätigkeit des Ministers Albin Graf Csaky als Obergespan und Minister. 7. sz. irat.

²⁰ Az 1867-es és az 1897-es listát is közli és elemzi: IVÁNYI Emma: *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából*. Budapest, Akadémiai, 1960. 20–22, 531–538. (A továbbiakban IVÁNYI, 1960.)

²¹ A fent említett 24 tételből álló lista 12. pontja szerint „törvényjavaslatok, országgyűlési előterjesztések, országgyűlési bemutatásuk előtt, vagy ezeket pótló lényegesebb rendelvények tervezetei” előzetesen bemutatandók. Idézi: IVÁNYI, 1960. 532.

²² SZENTE, 2011. 239. A szerző meggyőző érvekkel igyekszik megcáfolni azt az elterjedt nézetet, miszerint az előszentesítési jog titkos volt és a közvélemény 1897 előtt nem tudott róla (Uo. 226–229). – Vö.: IVÁNYI, 1960. 28.

hogy bár az egyes kormányok – egy-két speciális esettől eltekintve – szilárd többségre támaszkodtak az országgyűlésben, a kabinet erősebben függött a királytól, mint a parlamenttől. Amennyiben ugyanis sorra vesszük a kiegyezés utáni kormányok sorsának alakulását, akkor egyértelműen megmutatkozik, hogy az uralkodó mozgásteret igencsak nagy volt, és az egyes kabinetek kinevezésénél illetve lemondásánál „többször érvényesült Ferenc József akarata, mint ahányszor neki kellett lényeges engedményeket tennie a parlamenti többségnek”.²³

A jogszabályok által biztosított hatalom mellett lényeges kiemelni Ferenc József informális, személyes autoritását is.²⁴ Különösen igaz ez az idős királyra, aki 1898. december 2-án már trónra lépésének 50. évfordulóját ünnepelte.²⁵ Ahogy idősödött, egyre inkább csak olyan emberek vették körül, akik az ő uralmába „szocializálódtak bele”. Az is köztudott, hogy életét – egyetlen hobbiját, a vadászatot nem számítva – gyakorlatilag csak az uralkodás töltötte ki, szinte minden idejét az államügyeknek szentelte. Ezért bár valóban nem tekinthető igazán kiemelkedő képességű államférfinak, azt sem igazán lehet elvitatni, hogy a századforduló Magyarországon már az egyik, ha nem a legrutinósabb politikus maga a király volt. Döntéseit általában körültekintően, illetékes tanácsosai meghallgatása után, igaz többször hosszas tépelődést követően (más szemszögből türelmesen), de önállóan és a saját szempontjából nézve következetesen hozta. Ezért Karl Kraus osztrák író-költő megállapítását, aki a megtestesült „személytelenségnek” (*Unpersönlichkeit*) és a „középszerűség démonának” (*Dämon der Mittelmäßigkeit*) titulálta Ferenc Józsefet,²⁶ túlzásnak érezhetjük.

²³ Ifj. BERTÉNYI Iván: Út a hatalomhoz. Miniszterelnökök kinevezése és bukása a dualizmus korában. *Rubicon* 2014/9, 43. – Szente Zoltán jogtörténész véleménye szerint a dualizmus kori Magyarország kormányzati rendszere „valahol félúton elakadt az alkotmányos és a parlamentáris monarchia között”, amiben az uralkodói jogkörök „abszolutisztikus vonásai” (illetve az a tény, hogy Ferenc József a gyakorlatban is következetesen tudott élni velük) fontos szerepet játszottak. SZENTE, 2011. 440.

²⁴ Kevés kivételtől eltekintve a 20. századi történetírás „hajlamos volt arra, hogy Ferenc Józsefet igen szűk látókörű, korlátolt uralkodónak mutassa, akinek a politikában nem volt önálló akarata”, ezzel szemben azonban önálló és „döntésképes ember volt, [...] nagyon sok energiát fektetett a birodalom kiegyensúlyozott működtetésébe”. KOZÁRI, 2005. 20.

²⁵ Az 1898-as évfordulók ambivalens voltát tárgyalja: HANÁK Péter: 1898 – a nemzeti és az állampatrióta értékrend formális ütközése a Monarchiában. In: Uő.: *A Kert és a Műhely*. Budapest, Balassi, 1999. 88–101.

²⁶ Kraus híres, több kiadást megért drámájának (*Die letzten Tage der Menschheit*) 4. felvonása 29. jelenetében hangzik el a kritika a császárról. Lásd továbbá Kraus 1920-as, *Franz Joseph* című, művészi szempontból egyébként kifejezetten értékes és ötletes versét: <http://www.textlog.de/36225.html> (2017. október 29.)

A FELSÉGJOGOK KÖZPONTI HIVATALA

Uralkodói felségjogait Ferenc József a Kabinetirodáján (*Kabinettskanzlei*) keresztül gyakorolta – kivéve a legfőbb hadúri jogaiból eredő feladatokat, mert azok intézése az 1853-tól különálló Katonai Irodára (*Militärkanzlei*) hárult. A Kabinetiroda nem tekinthető sem osztrák, sem magyar, és bár nevében viselte a k. u. k. jelzöt, valójában közös szervnek sem, inkább Ferenc József „saját” hivatalának. Nem tagolódott egyetlen minisztérium alá sem, az uralkodó teljes szabadságot élvezett a személyi állomány és a vezetők kiválasztásában. Ettől függetlenül az alkalmazottak nem udvari, hanem állami hivatalnoknak számítottak.²⁷ A katonai ügyeket kivéve tehát az uralkodó a Kabinetirodán keresztül tartotta a kapcsolatot az osztrák, a magyar és a közös államszervekkel is, ide érkeztek be naponta tömegével a különböző ügyiratok, és ez a hivatal közvetítette az uralkodó döntéseit, rendelkezéseit. Emellett magánszemélyek is írhattak ide különböző (általában pénzügyi támogatást kérő) kérelmeket.

A személyi állományt igyekeztek úgy összeállítani, hogy a birodalomban beszélt összes nyelven értsen valaki.²⁸ A hivatal 20–25 fővel működött, ehhez képest hatalmas mennyiségű irathalmazt kellett kezelnie, hiszen mint láttuk számos ügy futott össze az uralkodó kezei között. A Kabinetirodához évente hozzávetőlegesen 3–4 ezer hivatalos ügyirat érkezett, a magánkérelmek száma pedig akár az évi 30 ezret is elérte.²⁹ Az ügyeket nemcsak gépiesen továbbították az uralkodóhoz, körültekintően, szükség esetén további háttéranyagokat, véleményeket kérve kezelték. Marczali Henrik egyetemi tanári kinevezésekor (1895) például a felterjesztő magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter (Wlassics Gyula) által küldött anyagok mellett még két osztrák történész, Franz Krones von Marchland és Alfred von Arneht véleményét is kikérték, így került a király elé a felterjesztés.³⁰

²⁷ MARTINA WINKELHOFER: *Der Hof unter Kaiser Franz Joseph*. Dissertation (Dr. phil.) Wien, Universität Wien, 2010. 165. A Katonai Iroda kiadásai viszont a közös hadsereg költségvetésébe voltak beépítve. Uo. 166.

²⁸ KRAY István: *A Kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról*. Zalaegerszeg, Zrínyi, 1935. 16.

²⁹ FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. 377–378. (A továbbiakban FAZEKAS, 2015.)

³⁰ MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000. 176. Közjogi szempontból mindez problémás, hiszen – legalábbis ebben az esetben – osztrák történészek véleményétől függött, hogy Magyarországon egyetemi tanár lehet-e valaki. Magát a felterjesztést ld.: ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 805/1895. (Karton 4.) Az első lapon látható Ferenc József saját kezű megjegyzése, melyben Pápay Istvántól szóbeli tájékoztatást kér az ügyről.

Az uralkodó legfelsőbb jóváhagyásától függő ügyek sokasága, a Kabinetiroda precíz és sokoldalú ügyintézése, valamint Ferenc József elképesztő munkamorálja azt eredményezte, hogy a császár–király alapvetően jól informált volt, ezt szinte az összes visszaemlékezés alátámasztja. Az persze más kérdés, miszerint elsősorban nem alattvalói között járva, inkább csak az aktából tudta, hogy mi zajlik birodalomban, de ismerte országait. Például azzal a problémával is tisztában volt, hogy a magyar középiskolai rendszerben a gimnáziumok és a humaniorák túl nagy súlya a reáliskolákkal és a gazdasági, valamint természettudományos tantárgyakkal szemben – ami a magyar társadalom hagyományos értékszémletére vezethető vissza – hátrányosan érintette az állandóan szakemberhiánnyal küzdő gazdaságot.³¹ Ezért bár végül jóváhagyta, hogy Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter algimnáziummá szervezze át a beregszászi alreáliskolát, fenntartásainak is hangot adott.³²

Az elé terjesztett ügyeknél lényegesen kisebb számban, de arra is található példa, hogy Ferenc József a magánszemélyek (vagy csoportok, szervezetek) részéről hozzá érkező panaszok vagy kérelmek hatására, esetleg saját felindulásból kezdeményezett egy-egy ügyet valamelyik miniszternél.³³ Ilyen és ehhez hasonló esetekben a miniszterek siettek az uralkodót a kért felvilágosítással ellátni. Előfordult, hogy a király keményebb hangot ütött meg, 1890 januárjában például Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszteren már eleve azt kérte számon, hogy miként tervezi megakadályozni budapesti egyetemisták egy csoportjának Kossuth Lajoshoz tervezett tisztelgő látogatását.³⁴

³¹ A problémáról ld.: VÖRÖS Katalin: A modernizáció és a nacionalizmus keresztmetszetében: nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparoktatás vonatkozásában. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés az előző századforduló Magyarországon*. Szerk. CSIBI Norbert–SCHWARCZWÖLDER Ádám. Pécs, Kronosz, 2017. (megjelenés alatt).

³² Ferenc József König Károlyt bízta meg, „[...] miszerint Nagyméltóságodat rövid úton figyelmessé tegyem, hogy: Ő Felségének az említett intézkedés, tekintettel a Magyarországon már fennálló gimnáziumok nagy számára és egy rosszul kiképzett tanult proletariátus túltermelésére, célszerűtlennek látszik” – írta König Bécsből Wlassicsnak 1895. augusztus 8-án. MNL OL, P 1445 Wlassics I. Gyula báró, 26. tétel Wlassics Gyulához intézett levelek, 263. altétel König Károly. 1. sz. irat.

³³ Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez például az alábbi felszólítást intézte 1898-ban: „Kedves Darányi! Több Jász–Nagykun–Szolnok megyei gazda folyamodványát, melyben a kenderesi uradalom határán Horthy István nagybirtokos által létesített gát sürgős eltávolítását, avagy annak káros hatása másképpen megszüntetését kérelmezik, Önnek mielőbbi jelentéstétel végett ezennel megküldöm.” ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Kurrent- (Hand-) Billete, Karton 31. 1898. B. 5. c.

³⁴ ÖStA HHStA, Sonderbestände, Familienarchiv Csaky, Familie, 19. und 20. Jahrhundert, Albin Graf Csaky, Karton 249/2. Privatschreiben aus der Ministerzeit Albin Csáky. 3. sz. irat.

A Kabinetiroda igazgatói (*Kabinettsdirektor*) komoly befolyással bírtak, Ferenc József legfőbb bizalmi emberei voltak – mind a ketten. Ugyanis a dualizmus korszaka folyamán mindössze kettő vezetője volt a Kabinetirodának, 1865–1899 között Adolf Karl von Braun báró,³⁵ akit a bécsiek gyakran *Vizekaisernek*, vagyis „alcsászárnak” neveztek,³⁶ 1899–1917 között pedig Franz Schiessl.³⁷ Az idősebb uralkodó nemcsak a Kabinetiroda esetében ragaszkodott már kipróbált embereihez; a Katonai Irodát közel harminc éven keresztül (1889–1917) Ferenc József másik nagyon fontos bizalmasa, Arthur von Bolfras báró³⁸ irányította. A császárral egyidős Friedrich von Beck-Rzikowski gróf 1881–1906 közti vezérkari főnökkel³⁹ és Eduard von Paar gróffal⁴⁰ – aki 1887-től Ferenc József haláláig az uralkodó főadjutánsa volt – kiegészülve ők képezték az idős császár–király legbelsőbb bizalmi körét. Paar társaságában teltek napjai, esténként vagy a közös vonatutazások során együtt burkolóztak szivarfüstbe,⁴¹ de Bolfras, Schiessl és persze Beck is gyakrabban képezte Ferenc József társaságát, mint például a reszortminiszterek. Mindannyian Ferenc Józsefhez hasonló tulajdonságokkal rendelkeztek: sztoikus nyugalom, megbízható, aprólékos és szorgalmas munkavégzés. Nehezen elképzelhető, hogy ne hatottak volna rá, ne formálták volna nézeteit – még ha forrásokkal nehéz is kimutatni.

³⁵ Vázlatos életútját ld. REINÖHL, Fritz: *Geschichte des k. u. k. Kabinettskanzlei. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband VII.* Wien, 1963. 353–356. (A továbbiakban: REINÖHL, 1963.)

³⁶ FAZEKAS, 2015. 378.

³⁷ Életrajza: REINÖHL, 1963. 356–359.

³⁸ Életútját bemutatja: SCHULDA, Karl: *Generaloberst Freiherr Arthur von Bolfras. Generaladjutant und Vorstand der Militärkanzlei Seiner Majestät Franz Joseph I.* Dissertation (Dr. phil.) Wien, Universität Wien, 1993. – BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Budapest, Argumentum, 2010. 83–85.

³⁹ Beck biográfiája: GLAISE-HORSTENAU, Edmund: *Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabchefs Graf Beck.* Zürich–Leipzig–Wien, Amalthea, 1930. – Beck 1867–1881 között a Militärkanzlei vezetője volt, korábban szárnysegéd, negyven éven keresztül élvezte uralkodója bizalmát. Albrecht főherceg halála után, 1895-től a Honvédség és a Landwehr fölött is rendelkezett. (LIGETI Dávid: *A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg élete és pályafutása.* Doktori [PhD] disszertáció. Budapest, ELTE, 2013. 34.) – Az egyébként távolságtartó Ferenc József nyilvánosan is „öreg barátomnak” szólította Becket. Az egységes birodalom híve volt, 1905-ben ő dolgozta ki Magyarország esetleges katonai megszállásának terveit. SOMOGYI, 1989. 172–174. – SOMOGYI 1996. 106–108.

⁴⁰ Ferenc József és Paar kapcsolatához lásd Eugen Ketterl, Ferenc József inasának (*Leibkammerdiener*) visszaemlékezését: KETTERL, Eugen: *Der alte Kaiser. Wie nur Einer ihn sah.* Wien, Gerold & Co., 1929. 61–64. (A továbbiakban: KETTERL, 1929.) A főszárnysegéd értelemszerűen minden nyilvános szereplésére elkíserte az uralkodót, de egyébként is szoros kapcsolatban voltak, ahogy a bécsi szóvicc mondta: „Franz Joseph und sein Generaladjutant sind ein unzertrennliches »Paar«”. Uo. 61.

⁴¹ Többször előfordult, hogy a hatalmas füst miatt a vasúti kocsiba belépő titkárok nem tudták megkülönböztetni Ferenc Józsefet Paartól. WINKELHOFER, 2015. 20.

Magyar vonatkozású ügyekben Ferenc József azonban általában mások véleményét kérte ki. A Kabinetiroda személyzete között természetesen magyarországiak is voltak. Már 1867 februárjától jelentős szerepet játszott a hivatalban Pápay István, aki a formálisan 1886-ban megszervezett magyar osztályfőnökség vezetője (*Sektionschef*) lett egészen 1897-ig. Ezt követően 1897–1905 között König Károly, 1905-től 1917-ig pedig Daruváry Géza vezette a Kabinetiroda magyar osztályát, ők fogták össze a Magyarországról érkező ügyeket.⁴² Rájuk eddig nem igazán koncentrált a magyar történetírás, pedig a magyar vonatkozású kérdésekben Ferenc József fontos tanácsadói voltak. A magyarországi ügyeket ők dolgozták ki, a javaslatokat személyesen terjesztették a király elé, a „századfordulóra a magyar osztályfőnökből a gyakorlatban a második kabinetirodai igazgató lett”.⁴³

A magyar bizalmasokról szólva mindenképpen ki kell még emelni Kállay Béni közös pénzügyminisztert, aki szintén hosszan, 1882–1903 között viselte ezt a tisztséget és Fejérváry Gézát (1884–1903 között honvédelmi miniszter, 1905–1906-ban miniszterelnök).⁴⁴ Ők szintén Ferenc József legfontosabb bizalmi embereinek számítottak, Kállay Béni – bár közös miniszterként ezt elvileg nem tehetette volna meg – több magyar kormány sorsát is befolyásolta.⁴⁵

BÉCSI ÉS BUDAPESTI MINDENNAPOK A MUNKA SZOLGÁLATÁBAN

A már idősödő Ferenc József mindennapjainak bemutatására több forrás is rendelkezésünkre áll (visszaemlékezések, sajtó stb.), ezek közül azonban talán a legmegbízhatóbb forrásbázis került el eddig a kutatók figyelmét. Ezek a szinte mindig az ural-

⁴² FAZEKAS, 2015. 378. – Pápay István és König Károly pályafutását ismerteti: REINÖHL, 1963. 372–374. Daruváry Géza később a Bethlen-kormány külügyminisztereként (1922–1924), illetve egy ideig párhuzamosan igazságügyi minisztereként (1922–1923) szolgált.

⁴³ SOMOGYI, 1989. 165.

⁴⁴ Fejérváry Géza és Ferenc József kapcsolatára ld.: SOMOGYI, 1989. 178–180. Fejérváry adott esetben minisztertársaival vagy a miniszterelnökkel szemben is a közös hadsereg és a „katonai közös kormányzat” érdekeit képviselte. SOMOGYI 1996. 108., 140–142.

⁴⁵ Fontos szerepe volt 1894–1895-ben abban, hogy az uralkodó megvonta bizalmát a Wekerle-kormánytól, bár Khuen-Héderváry Károly horvát bán (nem melleleg Kállay barátja) miniszterelnökségét nem sikerült elérnie. Kállay 1899 februárjában szintén fontos tényező volt, Széll Kálmán érdekében tett közbenjárása – ez alkalommal a döntő audienciák napján, a többi szereplőt megelőzve hajnali fél négykor(!) nyert bebocsátást Ferenc Józsefhez – kulcsfontosságú volt. Bővebben ld.: SCHWARCZWÖLDER Ádám: A király válaszáton. Ferenc József és a Bánffy-kormány válsága. *Levéltári Közlemények*, 2016/1–2. 61–78. 73.

kodek mellett lévő szárnysegédek⁴⁶ hivatalos naplókönyvei, akik feljegyezték, hogy Ferenc József az adott napon mikor kelt fel, mikor étkezett, kiket fogadott és milyen hosszú ideig, mikor merre járt. Természetesen ezekből a naplókönyvekből sem derül fény mindenre (Schratt Katalin nevét például hiába is keresnénk bennük), továbbá sajnos csak az 1895–1904 és az 1908–1916 közötti évekre vonatkozóan állnak rendelkezésünkre.⁴⁷

A szárnysegédi naplókönyvekből az látszik, hogy a századforduló éveire kialakult az a gyakorlat, miszerint Ferenc József Schönbrunnban lakott, a Hofburgban pedig dolgozott. Természetesen bőven akadtak kivételes alkalmak, de mégis ez volt a jellemző. Schönbrunnban kelt, hajnali 4-kor vagy fél 4-kor, ott fogyasztotta első reggelijét. A munkát is ott kezdte, hajnali 5–6 óra körül kapta meg az első iratsomagot, amit egy kulccsal zárható bőrtáskában, a *Kaiserpaket*ben szállítottak neki. Miután ezzel végzett, áthajtatott a Hofburgba. Kezdetnek minden nap a különböző udvari és katonai tisztségviselőket, a Kabinetiroda és a Katonai Iroda vezetőit fogadta, azután következtek a miniszterek és a többi hivatalnok. Rendszerint heti két alkalommal, délelőtt 10–12 óra között *általános audienciát* tartott, amelyeken – ha volt türelme végigvárni a hosszú listát – tulajdonképpen a birodalom bármelyik polgára személyesen adhatta elő kérését, mondhatta el háláját uralkodójának.⁴⁸ Ha tehetette, Ferenc József ebéd után sétált egyet a Hofburg parkjában. Délután 2-kor kapta a második iratsomagot, ebben már benne volt az aznapi sajtószemle is. Teendői végeztével, rendszerint délután 4–6 óra között visszakocsizott Schönbrunnba, következett az estebéd – egyedül vagy az éppen Schönbrunnban tartózkodó családtagok társaságában –, majd rendszerint este 8–9 óra táján nyugovóra tért.⁴⁹

⁴⁶ A legfőbb hadúr személyes szolgálatára kirendelt, a különböző fegyvernemekből érkező tehetséges tisztek száma 3–6 között mozgott, rendszerint azonban négyen voltak, akik közül mindig ketten voltak szolgálatban. Bár katonák voltak, nemcsak a császár fegyveres kíséretét képezték, a gyakorlatban titkárként is funkcionáltak. A szárnysegédeknek hajnali 3-kor kellett elfoglalni szolgálati helyüket Ferenc József lakosztályának bejárata előtt, és amíg a császár este nyugovóra nem tért, a rendelkezésére kellett állniuk. WINKELHOFER, 2015. 19.

⁴⁷ A naplókönyvek lelőhelye: ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Direktionsakten, Band 49–62. A forrástípust bemutatja ZELLNER, Ingrid: *Die Tagebücher der Flügeladjutanten Kaiser Franz Josephs I.* Dissertation (Dr. phil.), Wien, Universität Wien, 1969. Zellner munkája ellenére a naplókönyveket sem az osztrák, sem a magyar kutatók nem használták Ferenc Józseffel kapcsolatos vizsgálódásaik során.

⁴⁸ Az általános audienciák során Ferenc József a 120 perc alatt mintegy 50–80 személyt fogadott, tehát csak nagyon rövid ideig és merev formális körülmények között volt lehetőség egy szobában tartózkodni az uralkodóval. Ld. például az Alfred Montenuovo herceg, főudvarnagy vezette audiencia-könyveket (1907–1916): ÖStA HHStA, Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Band 380–382. Az 1901–1907 közötti, magyarországi audienciák: Band 383.

⁴⁹ Ferenc József napirendjét bővebben ld.: WINKELHOFER, 2015. 15–39. – SOMOGYI, 1989. 199–228. – REINÖHL, 1963. 78–79.

Napirendje alapvetően akkor sem változott, amikor Magyarországon tartózkodott, kivéve az olyan alkalmakat, amikor kifejezetten pihenni (vadászni) jött Gödöllőre. Rendszerint a gödöllői kastélyban éjszakázott, és onnan bekocsizott (vagy vonatozott) a budai palotába, ahol ugyanúgy érkeztek hozzá a politikusok és tisztviselők, megtartotta az általános audienciákat, esténként pedig visszatért Gödöllőre, ahol csak ritkán fogadott hivatalos személyeket. A szárnysegédi naplók tanúsága szerint Ferenc József 1899-ben 49, 1900-ban 70, 1901-ben 60, 1902-ben 67 napot töltött Magyarországon. 1911 után, túl a 80. évén, egyre többet betegeskedve, már nem látogatott Gödöllőre és Budára, a számára a „földi paradicsomot” jelentő Bad Ischlebe viszont még 1914 nyarán is elutazott.

A szakirodalom általánosan hangsúlyozza Ferenc József merevségét, érzelemmentességét, hogy uralkodói feladatait, az államérdeket mindig személyes érzelmei fölé helyezte – és mindebben alapvetően igaza van. Fiatalabb korában Sisi, a későbbi években lányai, unokái, és persze Schratt Katalin társaságában is fel tudott oldódni, magánemberként viselkedett, de valóban ezek voltak a ritka pillanatok, a többiben az uralkodói hivatástudat töltötte ki életét. Egyrészt ezzel, másrészt a katonaság iránt érzett vonzalommal magyarázható az is, hogy csak egészen kivételes esetekben lehetett civil öltözékben látni, amúgy mindig katonai uniformist hordott.

Bár napirendje gépiesen zajlott, ő maga mégsem volt gép. A századforduló éveiben például igencsak hullámzó volt Schratt Katalinhoz fűződő kapcsolata,⁵⁰ ami természetesen a hangulatát is befolyásolta. Ezért – amennyire lehetett – környezete és a vezető politikusok is igyekeztek informálni magukat az aktuális helyzetről. Dóczy Lajos közös külügyminisztériumi osztályvezető például egy közös barátjukon, Kónyi Manón keresztül az alábbi sorokat juttatta el Széll Kálmán magyar miniszterelnök-höz 1901. március 22-én: „Ha Széll Kálmán ő Exját látod, mondd el neki, [...] hogy Schratt asszony azt írta protektorának, hogy szüntesse meg nála való látogatásait. Ez örülség vagy ütő tromf [bosszú]. Mindenesetre nagy perplexitást [zavart] fog előidézni a döntő személyiségnél. A kimenetel bizonytalan. Ha a nagy árban a gyengeség győz, akkor áldozatok fognak hullni az udvari körökben [...]”⁵¹

*

⁵⁰ Ferenc József és Schratt Katalin kapcsolatához: KETTERL, 1929. 65–75. – HAMANN, Brigitte: *Kedves Jó Barátném! Ferenc József levelei Schratt Katalinhoz*. Válogatta és fordította Kajtár Mária. Budapest, Európa, 2009. Viszonyuk megromlására a századfordulón: 250–271.

⁵¹ A levél Kónyi Manó londoni hagyatékában található: University College London, School of Slavic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay Collection, KON/13, Letters to Kónyi.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, és benne Magyarország működési mechanizmusa magán viselte Ferenc József személyiségjegyeit, az uralkodó döntésétől függő, sokszor jelentéktelen ügyek sokasága eleve egy Ferenc József-szerű, nagyfokú hivatástudattal, szorgalommal és munkamorállal rendelkező, az államügyekben aktívan részt venni *akaró* uralkodót kívánt. Mindez persze nem véletlen, mert bár idős korában sokat panaszkodott, hogy sok a munka és fáradt, mindezt ő maga alakította így még a dualista rendszer kiépülésének kezdeti időszakában és később sem volt hajlandó változtatni rajta. Az Osztrák–Magyar Monarchia tulajdonképpen Ferenc József személyre szabott birodalma volt.

